IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 23. Issue 02. Sentabr, 2026

DIZAYN OBYEKTLARI VA TABIIY MUHIT BILAN O'ZARO BOG'LIQLIK

Sam DAQU. "Arxitektura" kafedrasi o'qituvchisi
Maxmudova Saboxat
doi:https://doi.org/10.5281/zenodo.23015998

Kirish. "Muhit" dizaynning bevosita obyekti hisoblanadi. Bu yerda muhitning tipologiyasini amalga oshirish, uning turlarini aniqlash, ularga ta'rif berish va xususiyatlarini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Barcha muhitni biz shartli ravishda me'moriy va predmetlifazoviy muhitga ajratamiz. Muhit - biror narsaning qamrovi, makonlar, buyumlar, ranglar, landshaft elementlari, tabiiy yoki ular orasida berilgan predmet, shaxs va boshqalar mavjud bo'lgan jismoniy sharoitlar majmuidir

Introduction. The "environment" is a direct object of design. In this context, it is crucial to establish a typology of the environment, identify its various types, define them, and determine their characteristics. We can broadly categorize environments into architectural environments and object-spatial environments. An environment is a complex of physical conditions—encompassing spaces, objects, colors, landscape elements, and natural features—within which specific objects, individuals, and other entities exist.

Annotatsiya: Maqolada dizaynning bevosita ob'ekti sifatida qaraladigan atrof-muhit, shuningdek, uning tizimlari, atrof-muhit dizayni, atrof-muhitning tabiiy shakllarining tipologiyasi va dizayn xususiyatlari, tabiiy atrof-muhit tizimlari va ularning atrof-muhit dizaynidagi tipologiyasi haqida umumiy tushuncha berilgan.

Abstract. This article provides a general understanding of the environment, which is considered a direct object of design, its systems, environmental design, typology and design features of natural environmental forms, as well as natural environmental systems and typology in environmental design.

Kalit so'zlar: ekologik dizayn, me'moriy muhit, tipologiya, obyekt, tabiiy muhit tizimlari. Maqolada obyekt uchun bevosita kontekst vazifasini o'taydigan muhit, shuningdek, muhit dizayni, tabiiy muhit shakllarining tipologiyasi va tuzilmaviy xususiyatlari, Markaziy Yevropa tabiiy muhitining o'ziga xos jihatlari hamda u bilan bog'liq dizayn tipologiyalariga oid umumiy tushunchalar yoritilgan.

Keywords. environmental design, architectural environment, typology, object, natural environment systems Абстрактный. В данной статье даны общие представления о среде, которая является непосредственным объектом проектирования, ее системах, средовом дизайне, типологии и конструктивных особенностях форм природной среды, а также системах природной среды, типологии в средовом дизайне.

Dizaynda muhit o'ziga xos qurilish va loyihalash qonuniyatlariga, loyihaviy, ijodiy va kasbiy faoliyat sohalariga ega bo'lgan bir qator o'zaro bog'langan strukturalarga bo'linadi. Bunda, qoida bo'yicha, ma'lum obyekt yoki hodisani idrok etish, uning obrazi tomoshabinga muhitda moslashish, uning vizual, faoliyati, psixologik va hokazo qonunlariga muvofiq ta'sir qilib, sezilarli darajada atrof-muhitga bog'liq bo'ladi. Muhit dizayni loyihalashdagi tuzilmalarni

bir yaxlitlikda sintez qilishga bag'ishlangan. Bundan tashqari, muhit tushunchasining o'zi yangi mazmun kasb etib, bu esa inklyuziyani, muhitdagi vaziyat ishida iste'molchining samarali rolini nazarda tutadi. Muhit atamasi qaysidir jarayonni, hodisani, voqeani va ushbu hodisaning o'ziga xos xususiyatlarini amalga oshirish uchun moddiyfazoviy sharoitlarning birligi sifatida tushuniladi. 1960- yillarda muhitli yondashuvning paydo bo'lishi bilan birga, inson va uning faoliyati natijasida yaratilgan muhitning mavjudligi va rivojlanishining murakkabligi, o'zaro ta'sirini e'lon qiladi. Shunday qilib, ushbu konsepsiya mazmunida uchta atama ajralib turadi:

• fazoviy muhit - tabiiy yoki sun'iy kelib chiqish hodisasi bo'lib, fizikaviy harorat, namlik va boshqa xususiyatlari bilan muvofiq bo'ladi;

• predmetli muhit - ushbu fazoning moddiy, predmetli mazmuni (uskunalar, muhandislik va texnologik jihozlar, utilitar-funksional, plastikli, fakturali va boshqa vizual xususiyatlarga ega);

• funksional muhit - bu muhit tomonidan yaratilgan yoki ishlab chiqilgan hodisa, harakat, jarayon. Muhitning ushbu uch tomoni faqat hamjihatlikda, o'zaro ta'sir jarayonida dizayn shakllanishining qonuniyatlari va usullarida aks etadi. Inson, insoniyat jamiyati nuqtai nazaridan muhit me'moriy makonning o'ziga xos utilitar-psixologik holati bo'lib, unda qulaylik, go'zallik, ishonchlilik, funksional faoliyatga moslashish hissi yagona, yaxlit sifatida birlashadi. U shaxsning, guruhning, jamoaning, jamiyatning o'ziga xos ehtiyojlarida, ularning qulay muhitga bo'lgan ishonchi, ma'lumotlarning mavjudligi va hokazolarda uchraydi. Moddiy-fazoviy, predmetli, jismoniy va boshqa strukturalarning mos tuzilishi, birikmasi tufayli hamda badiiy dizaynning ijodiy va tasviriy tushunchalari bilan bir qatorda dizaynning asosiy toifalaridan biri hisoblanadi. Bu tushunchaning mohiyati ko'p qirralilidir: uning strukturaviyligi (makon, mazmun, vizual tashkil etish, g'oyaviymajoziy mazmun), funksionalligi (sanoat, turar-joy, rekreasion jamoat binolari va inshootlar muhiti), iste'mol darajasi (ochiq joylar, shahar muhiti, interyerlar) nuqtai nazaridan ko'rib chiqish mumkin. Ammo uchun muhit haqidagi bu g'oyalarning barcha boyligi har doim bizning atrof-muhitimizning umumiy tuzilishidan ajralib, aniq predmetli-fazoviy shakllanishlarga aylanadi. Muhitning qismlari, o'z navbatida, turli darajadagi, toifadagi va murakkablik darajasidagi muhit tizimlarni yaratishi mumkin.

Arxitekturaviy muhit - bu me'mor tomonidan ishlab chiqilgan hissiy, badiiy taassurotni hisobga olgan holda, arxitekturaning o'ziga xos vositalaridan foydalanib ishlab chiqilgan fazoviy holatdir. Arxitekturaviy muhitni shakllantirishning asosiy vositalari me'moriy kompozitsiyaning hajmiy-fazoviy elementlari, ularning konstruktiv yechimlari va dekori bo'lib, asosiy maqsadi - me'morning hayot haqidagi taassuroti, uning fazodagi o'rni, arxitekturaviy muhit faoliyatidagi vazifalari haqidagi g'oyalarni aks ettiruvchi badiiy tasvirning paydo bo'lishidir. Predmetli-fazoviy muhit - atrof-muhit iste'molchining bevosita muhiti, inson va uning ehtiyojlari bilan doimiy aloqada bo'lgan tabiiy va sun'iy fazoviy muhitlar va ularning moddiy mazmuni majmui. Shunday qilib, fazoviy yondashuv nuqtai nazaridan, predmetli-fazoviy muhit aslida uning tarkibiy qismlari qatoriga muhitdan foydalanuvchining hayoti va yashash jarayonlari hamda undagi sharoitlarini o'z ichiga oladi. Inson va jamiyatning yashash sharoiti va faoliyatini qulay ta'minlash uchun predmetli-fazoviy muhitni aniq maqsadda tashkil etish arxitektura va dizayn faoliyatining asosiy vazifasidir. Muhit va uning elementlari ushbu faoliyatning obyekti, shakllanishi esa uning predmeti hisoblanadi. Muhit semantikasi - bu tildan tashqari madaniy matn sifatida axborot, tarbiyaviy rolga ega bo'lib, madaniyat elementi va

tarixiy dalillarni o’z ichiga olgan muhitning o’ziga xos funksiyasidir. So’nggi yillarda muhitning semantik jihatlarini o’rganish dizayn nazariyasining markaziy bo’limlaridan biriga aylandi. Predmetli-fazoviy shakllarning madaniy mohiyati va ma’nosi muammosini o’rganishda, umum madaniy kontekstdagi obyektlarning ma’noviy tuzilishi va o’rni, muhit elementlari hisoblanadi. Tabiiy muhitning me’moriy va dizayn tarkibiy qismlari bilan bog’liq bo’lgan loyihalanayotgan muhitning murakkabligi, bizni o’rab olgan muhitimiz turlarining aniq xilma-xilligini o’z ichiga oladi. Muhit dizaynda tipologiya inson atrofidagi muhit vaziyatlarining yig’indisini o’ziga yaqin ketma ketlikda tuzilgan xarakterli stereotiplarga ajratadi. Ular bu holatlarning integral xossalari, ularning xususiyatlaridan biri - o’lchami, geometrik tuzilishi, funksiyasi, rivojlanish bosqichi va boshqalar o’zgarganda qanday o’zgarishini ko’rsatadi. Ko’rinib turibdiki, mumkin bo’lgan mezonlarning o’xshash emasligi tabiiy-muhitning yagona “mutlaq” tipologiyasining paydo bo’lishini istisno qiladi. Ammo tabiiy-muhit tasvirini paydo qilishga qaratilgan loyihalash jarayonini, ya’ni, badiiy ko’rinishni yuzaga keltirish uchun mumkin bo’lgan turli tarqoq variantlardan chegaralanish imkonini beradi. Agar tabiiymuhit ma’lum bir joyda amalga oshiriladigan faoliyat va ushbu joyning predmetlifazoviy xususiyatlari o’rtasidagi organik o’zaro ta’sir bo’lsa, u holda tabiiymuhitni yaratgan faoliyat turlarining funksional belgilari va fazoviy parametrlarini tuzish uchun tipologik sxemalar asosiy hisoblanadi. Bunday holda, tasniflash jadvali ikkita kesishgan koordinata o’qi bo’ylab tuzilishi kerak. Ulardan birida tabiiy-muhit obyektlarining fazoviy parametrlarining qiymatlari, ikkinchisida, ularning maqsadi belgilanadi. Birinchi ketma-ketlikda – vertikal ravishda: sifatni obyektdan obyektga o’zgartirish mezoni jismoniy miqdor ya’ni, arxitektura va dizayn ta’limining hajmidir, Ammo xuddi shu ketma-ketlik tabiiy muhit to’plamining strukturasidagi dinamikasini ham ochib beradi (interyerdan ochiq, shahargacha). Obyekttomoshabin munosabatlaridagi o’zgarishlarni ifodalaydi (hajmni o’zgartirish har doim hamma narsani qayta qurish tabiiy-muhitni idrok etish xususiyatlari bilan bog’liq). Turli darajadagi obyektlar uchun jihozlarning o’ziga xos shakllari haqida ham gapiradi. Ikkinchi holatda – gorizontal: an’anaviy ravishda turar-joy va dam olish maskanlari, jamoat va sanoat maqsadlardagi, shahar makonlaridan iborat mezonlar unchalik aniq emas. Bu yerda ijtimoiy rejaning mos yozuvlar o’lchovi - funksional xususiyatlar iste’molchining (odamlar guruhi, jamiyat qatlami) ma’lum bir faoliyat turiga jalb qilish xususiyati, ularning harakatlarining kollektivligi yoki individualligi, xulq-atvorining maqsadlari va xususiyatlari haqida gapiradi. Hozircha bunday mezonning to’g’ridan-to’g’ri ifodasi hech qanday shartli birliklarda ixtiro qilinmagan, lekin uning namoyon bo’lish kuchini tabiiy-muhitning maqsadiga qarab har kim sezadi. Funksional jihatdan har xil muhit shakllardagi uskunalarning ko’rinishi, qoida tariqasida, ushbu asosiy tamoyillarni mustahkamlaydi. Dizaynerga muhitni shakllantirishning ustuvor vositalarini ko’rsatadigan o’lchovli-funksional tipologik matrisaning batafsil talqini ma’lum bir dastur uchun mo’ljallangan boshqa tasniflash tizimlarining mavjudligini ko’rsatadi. Masalan, tabiiy-muhitning barcha shakllarini ikki turga – muhitli-holat va muhitlihodisaga bo’lish foydalidir. Tabiiy-muhit tizimlarini bino interyeri va shahar muhiti asosida ajratish juda muhimdir. Tabiiy-muhit tizimlari boshqa maqsadlar va badiiy mazmun uchun muhim hajmli yoki fazoviy to’siqlar bilan ajralib turadigan funksiyasi va tashqi ko’rinishi bo’yicha o’xshash tabiiy-muhit obyektlaridan iborat. Tizimlarga misollar - metro stansiyalari tarmog’i, kuchli kompaniyaning shahar do’konlari tarmog’i va boshqalar. Tor ixtisoslashgan tabiiy-muhitli komplekslar ham farq qilishi mumkin, masalan, shahar muhitidagi oriyentatsiya tizimlari yoki

o’ziga xos geometrik xususiyatlarga ega tuzilmalar - chiziqli, tugunli va ajratilgan. Ammo ularning barchasi osongina tanib olinadigan xususiyatlarga ega, aniq idrok etib va tabiiymuhit loyihasiga nisbatan mustaqil bo’limlarini tashkil qiladi. Va bu shuni anglatadiki, deyarli mavhum hodisa - tabiiy-muhit turlarining tipologik tasnifi, ularning moddiy va jismoniy parametrlarining o’ziga xos xususiyatlarini tavsiflash - rasmiy kategoriya emas, balki mazmunlidir. U tabiiy-muhit shakllarining o’zi va inson o’rtasidagi munosabatlarining o’ziga xos xususiyatlarini har tomonlama ochib beradi, ya’ni, go’yo uning xususiyatlariga eng mos keladigan muhitni shakllantirish usullari to’plamini taminlaydi va oqilona cheklaydi. Yuqorida aytilganlar ekologik ijodkorlikning kontseptual ma’nosini aniqlaydi - u inson qo’lining “yuqori” san’at asarlarini, azaldan “ikkinchi bosqich estetikasi” deb hisoblangan dekorativ, amaliy, maishiy, hunarmandchilik buyumlarini qo’llaydi. Muhit dizaynda ular yuqori darajadagi mafkuraviy va axloqiy tuzilmalarning tarkibiy qismlariga aylanib, tenglashtirildi. Hayotni qurish vazifalarini sintetik tushunishga to’g’ridan-to’g’ri qadam qo’ygan muhit dizaynning tarixiy roli shunday. Dizayn ijodkorligining ikkita tarmog’i - arxitektura va badiiy dizaynning kesishmasida paydo bo’lgan yangi arxitektura kasbi - arxitektor-dizaynerga mutlaqo istisno rol beriladi: barcha dizayn tashabbuslarining tashabbuskori, muvofiqlashtiruvchisi va “rejissyori” atrof-muhitning ko’rinishi va holatiga ta’sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdusattorovna, M. S. (2024). RELATIONSHIP OF PEDAGOGY WITH OTHER SCIENCES AND SYSTEM OF PEDAGOGICAL SCIENCES. Innovative: International Multidisciplinary Journal of Applied Technology (2995-486X), 396-398.
2. Abdusattorovna, M. S. (2023). Project Proposals for Greening and Reconstructing Modern City Streets Development. JOURNAL OF ENGINEERING, MECHANICS AND MODERN ARCHITECTURE, 2(4), 27-31.
3. Abdusattorovna, M. S. (2024). RELATIONSHIP OF PEDAGOGY WITH OTHER SCIENCES AND SYSTEM OF PEDAGOGICAL SCIENCES. Innovative: International Multidisciplinary Journal of Applied Technology (2995-486X), 396-398.
4. Abdusattorovna, M. S. (2023). Historical roots of urban gardening of streets and squares. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN, 4(2), 19-22.
5. Abdusattorovna, M. S. (2023). ZAMONAVIY SHAHARSOZLIKDA KO ‘CHA VA XIYOBONLAR LANDSHAFT ARXITEKTURASINI RIVOJLANTIRISH VA INNOVATSION LOYIHALAR KONSEPSIYALARNI QO ‘LLASH. ARXITEKTURA, MUHANDISLIK VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR JURNALI, 2(3), 30-34.
6. Abdirasulovna, M. N. (2023). Samarkand State University of Architecture and Construction. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 3(3), 398-400.
7. MB, K., Chekaeva, R. U., & Masaridinova, N. A. (2024). O‘ZBEKISTONDA CHOR ROSSIYASI DAVRIDA QURILGAN BINOLAR INTERYERLARIDA MILLIY AN’ANALARNI QO’LLASH USULLARI. Innovative: International Multidisciplinary Journal of Applied Technology (2995-486X), 358-363.
8. Abdirasulovna, M. N. (2024). METRIC PROBLEMS IN THE DESIGN OF COATING SHELLS. Synergy: Cross-Disciplinary Journal of Digital Investigation (2995-4827), 2(4), 106-110.

9. Исламова, Д. Г., & Масаридинова, Н. (2021). КОНЦЕПЦИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ. POLISH SCIENCE JOURNAL, 317.